

RYTŲ PRŪSIJOS INTELEKTUALINĖ TERPĖ XIX AMŽIUJE

Nijolė Strakauskaitė

Spaudos draudimo laikotarpis turi keletą ryškių simbolių, tarp jų – knygnešiai, „Aušra“. Norint plačiau komentuoti šiuos simbolius istoriniame kontekste reikia konstatuoti, jog jie susiję su Mažąja Lietuva. Akcentuojant ne tik kultūrinį kontekstą, bet ir politinį, o jis čia svarbus, tiktų pasakyti, jog minėti simboliai susiję ir su Rytų Prūsija. Iki šiol diskutuojama, ar „Aušros“ leidimo idėja subrendo Klaipėdoje leisto laikraščio „Lietuviška ceitunga“ aplinkoje, tačiau nediskutuotina, jog „Aušra“ buvo spausdinama Rytų Prūsijoje, kurioje, beje, pasirodė ir pirmasis periodinis leidinys lietuvių kalba – Natanielio Friedricho Ostermeyerio „Nusidavimai Dievo karalystėje“ (1823)¹. Ši loginė gija toliau mus nuvestų į Karaliaučiaus universitetą, kurį buvo baigę ne tik keli Ostermeyerių giminės atstovai, sėkmingai pasidarbavę lietuviškos kultūros dirvoje, bet ir XIX amžiaus iškilios Mažosios Lietuvos, ar Prūsų Lietuvos, kultūros asmenybės – Martynas Liudvikas Rėza, Frydrichas Kuršaitis.

Karaliaučius svarbus ir aiškinantis lietuvių kultūros fenomeną, kai lietuvių kalbos ir literatūros srityje iki XIX a. ženkliai daugiau buvo nuveikta Mažojoje Lietuvoje nei Didžiojoje Lietuvoje. Vytautas Kavolis pagrįstai pažymėjo, jog „Tarp socialinių aplinkybių, skatinusių literatūrinį kūrybiškumą Mažojoje Lietuvoje, gal svarbiausios – geresnė, tvarkingesnė valdžios sukurta mokyklų sistema, įskaitant lituanistines studijas Karaliaučiaus universitete“².

Prūsijos švietimo sistema – labai svarbus veiksnys, daręs įtaką Rytų Prūsijos kultūrinei atmosferai, kurios simboliu buvo Karaliaučiaus universitetas. Jo reikšmę plačiąja prasme taikliai apibūdino Udo Arnold: „Albertina Vidurio ir Rytų Europai ilgą laiką buvo vienintelis protestantų universitetas [...]. Tai lėmė Karaliaučiaus universiteto reikšmę 400 metų: jis tapo svarbiu centru visoje Vidurio ir Rytų Europoje, puikiai suvokdamas tokį savo uždavinį“³. Nekyla abejonių dėl to, kad būtent Karaliaučiaus universitetas labiausiai formavo Rytų Prūsijos intelektualinę terpę. Taip buvo nuo XVI amžiaus, tai tebebuvo ryšku ir per visą XIX amžių. Universiteto potencialą maitino tarsi neišsenkantis šaltinis – aukštesniosios mokyklos, turinčios tokias pat senas tradicijas kaip ir Albertina.

XIX amžiaus pradžia Rytų Prūsijos švietimo sistemai atnešė didelių permainų. Tai buvo neišvengiama, nes, kaip pažymėjo Stanislav Salmonowicz, XIX amžiaus pirmoji pusė Prūsijai buvo svarbus laikas, kai valstybė ir visuomenė privalėjo išbristi iš pofrydrichiškosios eros krizės ir žengti į naują epochą, kurios simboliu buvo lemta tapti Bismarckui⁴. Prūsijos švietimo sistemos vienas didžiausių laimėjimų XIX amžiuje – neraštingumo likvidavimas. Šiuo aspektu Prūsija dar iki 1871 metų pirmavo Europoje, o apie 1880 metus Prūsijoje neraštingumo problema jau buvo galutinai išspręsta. Prūsijos pasiekimai kelyje į visuotinai raštingą visuomenę įspūdingi lyginant su kitomis Europos valstybėmis, kultūriniu požiūriu toli gražu neatsilikusiomis: Prūsijoje 1871 m. tarp rekrūtų neraštingų buvo tik 4%, o Čekijoje – 40%, net vokiškoje Austrijoje jų buvo 20%⁵.

Prūsijos švietimas XIX amžiuje, nepaisant kai kurių restauracijos epochos politinių suvaržymų, išgyveno pakilimo laikotarpį dėl visuotinio pradinio mokslo sklaidos ir prūsiškųjų gimnazijų, kurios per trumpą laiką išgarsėjo Europoje. Prūsijos reformų laikotarpis, trukęs nuo 1807 iki 1815 metų, vidurinio tipo mokykloms suteikė naują pavadinimą – jos tapo gimnazijomis, atitinkamai koreguojant ir mokymo turinį. Trumpai ir taikliai šių permainų esmę nusakė vokiečių istorikas E. R. Huber: „Dvi klasikinės kalbos tapo lavinimo sistemos stuburu, kuris suformavo XIX amžiaus visuomeninį ir politinį elitą“⁶. Kai kas tai įvardijo kaip „neohumanizmo pergalę“. Daugelio tyrinėtojų nuomone, XIX amžiaus pirmosios pusės Prūsijos aukštesniųjų mokyklų politikos ryškiausias

bruožas buvo tai, kad šių mokyklų administravimą į savo rankas perėmė valstybė, o kartu partinių frakcijų kova mokyklų klausimu tapo politikos primatu⁷.

Racionalizavus valstybės valdymo sistemą, tai palietė ir mokyklų valdymą: provincijose buvo įkurtos mokyklų kolegijos, pavaldžios provincijos Vyriausiajam prezidentui (*Oberpräsident*), kurios kartu su konsistorijomis kontroliavo mokyklų darbą, tvirtino mokymo planus. Provincijos mokyklų kolegiją sudarydavo daugiausia mokslo laipsnius turintys asmenys. Pavyzdžiui, XIX a. 4-ajame dešimtmetyje Rytų Prūsijos mokyklų kolegijos sudėtyje buvo penki daktarai, tarp jų garbės narys profesorius Martynas Liudvikas Rėza⁸.

Tik klasikinės gimnazijos, kurių mokymo turinyje pirmenybė buvo teikiama senosioms kalboms, istorijai, literatūrai, retorikai, logikai, turėjo teisę rengti jaunuolius universitetinėms studijoms. Tuo tarpu realines gimnazijas baigusieji turėjo išlaikyti papildomus egzaminus, norėdami pakliūti į universitetą.

Praėjus šimtmečiui nuo gimnazijų steigimo pradžios – 1910 m. – Rytų Prūsijoje veikė 17 gimnazijų, kuriose mokėsi 4641 mokinys⁹, o XIX a. pabaigoje (1889 m.) jų buvo 11, o jose mokėsi 4008 mokiniai¹⁰. Net penkios iš jų buvo Karaliaučiuje, jos išaugo iš anksčiau veikusių vidurinio tipo mokyklų, pavyzdžiui, Senamiesčio, Knypavos, Frydricho kolegijos. Būta gimnazijų ir mažesniuose Rytų Prūsijos miestuose: Bartensteine, Gumbinėje, Įsrutyje, Memelyje (Klaipėdoje), Rastenburge, Tilžėje ir kituose.

Norint geriau įsivaizduoti prūsiškosios gimnazijos reikšmę Rytų Prūsijoje – daugiakultūriniam regione, verta patyrinėti Tilžės gimnazijos istoriją. Tai buvo tipiška klasikinės krypties gimnazija, kurioje didžiausias dėmesys buvo skiriamas kalboms, būtent vokiečių, prancūzų ir dviem klasikinėms – lotynų ir graikų. Be to, dar buvo galimybė mokytis kitų kalbų fakultatyvuose. Tilžės gimnazija išaugo iš 1586 m. įsteigtos lotynų mokyklos, kuri nuo XVIII a. pradžios vadinosi Tilžės karališkąja provincine mokykla. Daugiausia žinių apie šią gimnaziją aptinkame jos programose. Rytų Prūsijos gimnazijų programos buvo rengiamos ir leidžiamos kasmet prieš mokslo metus – Velykų išvakarėse, o rengdavo ir pasirašydavo jas direktorius. Šių programų struktūra beveik nekito: gimnazijos direktoriaus praėjusių mokslo metų ataskaita, abiturientų egzaminų temos, brandos atestatų gavusiųjų vardinis sąrašas, statistikos duomenys, pamokų tvarkaraštis, mokytojų sąrašas, bibliotekos apžvalga. Kartais kaip programų priedai būdavo spausdinami įvairių dalykų pedagogų moksliniai tyrinėjimai.

1791 metais ši mokykla pirmą kartą išspausdino mokymo programą, iš kurios aiškėja, kad tuo metu tai buvo dviejų pakopų mokykla, kurią sudarė penkios klasės: trys žemesniosios klasės (vadinamoji miestiečių mokykla, arba *Bürgerschule*) bei dvi aukštesniosios klasės (vadinamoji provincinė, arba mokslingoji, vok. *gelehrten Schule*). Įsidėmėtinas yra šios programos pavadinimas – „Trumpa žinia apie Karališkąją provincinę mokyklą Tilžėje, Prūsų Lietuvoje“ (*Kurze Nachricht vom Zustande der Königlichen Provinzial – Schule zu Tilse in Preussisch-Littauen*). Krenta į akis oficialiame dokumente pavartota Tilžės miesto pavadinimo lietuviška forma „Tilse“ vietoj įprasto vokiškuose tekstuose – Tilsit. Įsidėmėtinas ir „Prūsų Lietuvos“ terminas. 1812 m. lapkričio 3 d. Tilžės karališkoji provincinė mokykla tapo Tilžės karališkąja gimnazija¹¹.

Seniausia Tilžės gimnazijos programa, kurią pavyko aptikti, buvo išleista 1852 m. Ją parengė direktorius Gottliebas Theodoras Fabianas. Beje, jis šiai gimnazijai vadovavo 30 metų ir 1876 metais atsistatydino dėl senyvo amžiaus. Iš šios programos aiškėja, jog tuo metu gimnazijoje mokėsi 246 mokiniai, o abiturijos egzaminus išlaikė 12 moksleivių¹². Praėjus septyneriems metams, 1859 m., Tilžės gimnazijos mokinių skaičius jau siekė 319, beje, toks skaičius nusistovėjo iki pat XIX a. pabaigos – 1900 m. čia mokėsi 311 moksleivių¹³. Direktoriaus G. T. Fabiano parengtose programose buvo spausdinama daug medžiagos apie Tilžės mokyklos ir gimnazijos istoriją bei mokymo planai, statistiniai duomenys, o kartais ir smulkesnės gimnazijos gyvenimą atspindinčios detalės. Pavyzdžiui, 1882 m. gimnazijos programoje įdėtas disciplinos reglamentas, kuris nustatė, jog mokyklos patalpose negalima nieko pirkti ar parduoti, triukšmauti, vėluoti į pamokas (praėjus 10

minučių nuo pamokų pradžios gimnazijos durys užrakinamos), švarūs rūbai privalomi, mokykloje ir viešose vietose rūkyti draudžiama, geru oru visi privalo būti kieme ir taip toliau¹⁴. Gimnazijos programose atsispindėjo net klimato ypatumai: 1858 m. programoje pažymėta, jog 1857 m. vasara buvo itin karšta, dažnai būdavo per 20 laipsnių šilumos ir neįprastai šilti orai išsilaikė iki gruodžio 19 d., tačiau pamokos gimnazijoje dėl kaitros nevyko tik vieną dieną – liepos 7-ąją po pietų¹⁵.

Kalbant apie Tilžės gimnaziją vienas labiausiai mus dominančių klausimų – lietuvių kalbos dėstymas. Aptariamojo laikotarpio pabaigoje 1899–1900 mokslo metais Tilžės gimnazijoje lietuvių kalba fakultatyvo forma buvo dėstoma vyresnėse klasėse nuo OI (*Ober Prima*) iki IV (*Quarta*) 2 val. per savaitę. Tai labai nedaug, o savotiškas paradoksas buvo tas, kad XIX a. paskutiniame dešimtmetyje Tilžės gimnazijoje dirbo net trys labai kvalifikuoti lietuvių kalbos mokytojai – Julius Schiekoppas, Aleksandras Kuršaitis, dėstę lietuvių kalbos gramatiką, ir Karolis Rudolfas Jacoby, kuris dėstė lietuvių raštijos chrestomatiją. Lietuvių kalbai skirtų valandų skaičius kito. 1855 metų programoje pirmą kartą išspausdinta lentelė su gimnazijos mokytojų pavardėmis ir jų dėstomais dalykais bei valandų skaičiumi, iš kur sužinome, kad lietuvių kalbai buvo skirta 6 val. per savaitę, o jos mokė žinomas lietuvių kalbos gynėjas Eduardas Gisevius (nuo 1863 m. buvo 4 val., o po jo mirties – tik 2 val.)¹⁶. Būtent su E. Gisevijaus atėjimu į gimnaziją 1846 m. lietuvių kalbos mokymas joje tapo permanentinis, tuo tarpu kelis šimtmečius iki tol jis buvo epizodiškas.

Minėtoje 1855 m. programoje pabrėžta, kad lietuvių kalbos mokėsi privalomai gaunantys vadinamąsias lietuviškas stipendijas. Jas verta aptarti išsamiau. Šias stipendijas reglamentavo 1844 m. sausio 12 d. karaliaus Friedricho Wilhelmo IV įsakas, skelbęs, jog mažiausiai 12 berniukų gali būti parengti stoti į gimnaziją, išmokant už tai 150 – 225 markes precentoriui ar dvasininkui, taip pat 300 – 360 markių besimokantiems Tilžės gimnazijoje ir 3600 markių studijuojantiems Karaliaučiaus universitete. Taigi iš viso lietuviškų stipendijų fondą sudarė 2400 talerių, arba 7200 markių, per metus. Ši lietuviškų stipendijų mokėjimo tvarka buvo dar kartą patvirtinta 1867 metais¹⁷. Tuo remdamasi Rytų Prūsijos provincijos Vyriausioji kasa 1872 m. lietuviškų stipendijų fondui išmokėjo 2389 markes, iš jų Tilžės gimnazijos moksleiviams – 1025 markes, mokytojui E. Gisevijui – 100 markių, profesoriui A. Kuršaičiui – 125 markes¹⁸. Įdomu tai, kad net sudėtingomis Pirmojo pasaulinio karo sąlygomis lietuviškų stipendijų fondas vis dar buvo finansuojamas: 1915 – 1918 m. šiam fondui buvo skirta 1040 markių¹⁹. Taigi lietuvių kilmės jaunuolių mokslo finansavimas Tilžės gimnazijoje nenutrūko visą XIX amžių, nors amžiaus pradžioje švietimo sistemos reformatoriai, pavyzdžiui, Sūvernas, akcentavo nacionalinio auklėjimo poreikį (*Nationalerziehungswesens*), bet jis buvo derinamas su regioninėm institucijom ir „mokyklų publika“, t. y. etnine specifika. Tai lietuvių Karaliaučių ir lietuviškas mokyklas Rytų Prūsijoje, kaip buvo teigiama, siekiant stiprinti visuomenės ir valstybės, miesto ir regiono saitus²⁰.

Tai reiškia, jog buvo tęsiama tradicija, kurią pradėjo kunigaikštis Albrechtas, siekdamas įtvirtinti protestantizmą Prūsijos kunigaikštystėje, ir 1561 m. patvirtinęs nuostatus, bylojusius, jog „Šviesiausiojo kunigaikščio Albrechto valia ir dosnumu Rektorius ir akademijos Senatas teparenka 28 jaunuolius: iš vokiečių – 12, iš lenkų – 8, iš lietuvių, prūsų ar sūduvių – 8 tinkamus aliumnus ir yra paskirtos jiems išlaikyti lėšos“²¹. Tilžės provincinėje mokykloje 1683 m. paminėtas lietuvių kalbos mokytojas, kuris mokė nuo 20 iki 30 mokinių, kurie vėliau galėjo pretenduoti gauti universiteto stipendijas. Lietuvių kalbos Tilžės mokykloje buvo mokoma iki XVIII a. pradžios 4 valandas per savaitę²².

Sunku pasakyti tiksliau, kiek lietuvių kilmės jaunuolių per XIX amžių baigė Tilžės gimnaziją, juolab kad jau nuo 8-ojo dešimtmečio lietuviškas stipendijas gaudavo ne 12, o perpus mažiau – 6 moksleiviai. Mažiau nei pusė iš jų tęsdavo mokslus Karaliaučiaus universitete. Pavyzdžiui, 1894 – 1903 m. Albertinoje studijavo 10 Tilžės gimnazijos absolventų, iš jų 7 – teologiją ir 3 – teisę. Jie buvo finansuojami iš lietuviškų stipendijų fondo²³. Šią gimnaziją baigė žinomi Mažosios Lietuvos kultūros veikėjai: liuteronų kunigas Jonas Pipiras, filosofijos daktaras Vilius Gaigalaitis, dailininkas Adomas Brakas, filologas profesorius Jurgis Gerulis. Tilžės gimnazijoje mokėsi, bet jos nebai-

gė spaudos darbuotojas, „Aušros“ leidėjas Jurgis Mikšas. Gal pavyktų surasti dar vieną kitą pavardę, minėtiną šiame kontekste, bet galima konstatuoti, jog apskritai labai nedaug gavusiųjų lietuviškas stipendijas ir baigusiujų Tilžės gimnaziją pasuko lietuviškos kultūrinės tradicijos Rytų Prūsijoje puoselėjimo keliu. Lietuviškų stipendijų fondo egzistavimas šiek tiek kontrastuoja su XIX amžiaus paskutiniame ketvirtyje pradėta mokyklų germanizacijos politika, nors tai galima paaiškinti taip pat valstybiniu interesu. Tokio pobūdžio argumentacija aptinkama kai kuriuose dokumentuose.

Viename jų (1906 m. kovo 14 d.) rašoma, jog nepaisant pažengusios germanizacijos tarp lietuvių, vis dėlto nepakankamai jų yra administracijos ir teisėjų kėdėse, todėl akivaizdus poreikis, kad daugiau lietuvių kilmės jaunuolių pasirinktų teisės studijas. Be to, Klaipėdos, Šilutės, iš dalies Tilžės, Labguvos, Pakalnės, Ragainės, Pilkalnio apskrityse tebėra aktualu, kad dvasininkai mokėtų lietuvių kalbą, idant galėtų tinkamai atlikti ganytojišką darbą, ir tas poreikis greitai neišnyks. Todėl buvo prašoma ir toliau palikti 6 lietuviškas stipendijas Karaliaučiaus universitete²⁴.

Rytų Prūsijos provincijos gimnazijų materialinės bazės ir pedagogų kvalifikacijos problemą aptarsime, remdamiesi Klaipėdos gimnazijos pavyzdžiu. Ši gimnazija pasirinkta dėl kelių priežasčių: ji buvo įkurta XIX a. viduryje, taigi priskirtina prie naujesniųjų gimnazijų, bet jau XIX amžiaus pabaigoje ji buvo minima tarp didžiųjų Rytų Prūsijos provincijos gimnazijų, tokių kaip Karaliaučiaus Karaliaus Vilhelmo, Gumbinės, Įsruties gimnazijos. Ne mažiau svarbu, kad ši gimnazija buvo Rytų Prūsijos dalyje, vadinamoje Prūsų Lietuva. Be to, dar vienas svarbus kiekvienam tyrinėtoji motyvas – pavyko aptikti beveik visų metų rūpimo laikotarpio Klaipėdos gimnazijos programas.

Klaipėdos Luisės gimnazija išaugo iš miestiečių mokyklos, kuri 1815 m. išaugo į aukštesniąją mokyklą, o ši 1860 m. rugpjūčio 18 d. Prūsijos švietimo ministro įsaku tapo gimnazija²⁵. 1888 m. jai suteiktas karališkosios gimnazijos vardas, nes miesto magistratui išlaikyti gimnaziją buvo per didelė našta. Todėl gimnazija tapo valstybine, bet miestas išsipareigojo pastatyti naują pastatą, kurio gimnazijai labai reikėjo. 1891 m. įsikūrusi naujame pastate Klaipėdos gimnazija karalienės Luisės garbei buvo pavadinta Luisės gimnazija.

Visose Rytų Prūsijos gimnazijose buvo senos mecenavimo tradicijos, bet Klaipėdoje ypač. Turtingų miestiečių rūpestis mokyklomis buvo akivaizdus jau XIX a. pradžioje: kadenciją baigęs burmistras Wilhelmas Mutrey'us 1816 m. miesto mokykloms remti padovanojo 1000 talerių, o 1818 m. vienas turtingiausių mieste žmonių pirklys Friedrichas Ludwigas Consentius testamentu mokyklų labai paliko 4000 talerių²⁶. Magistratas gimnazijai nuolat dovanodavo vertingų leidinių, tarp jų buvo K. Hartknocho, Ch. Hennenbergerio darbų, J. Voigto daugiatomė „Prūsijos istorija“, „Codex diplomaticus“, „Scriptores rerum Prussicarum“ ir kt.²⁷

Gimnazijos veiklos pradžioje joje mokėsi 200 moksleivių, o 8-ajame dešimtmetyje mokinių skaičius padidėjo iki 300, ir šis rodiklis su nedideliais svyravimais išliko iki XIX a. pabaigos. Luisės gimnazijos mokymo turinys nelabai skyrėsi nuo jau aptartojo Tilžės gimnazijos mokymo turinio. Čia taip pat daug dėmesio buvo skiriama kalboms: vokiečių, lotynų, graikų, prancūzų, anglų, bet nebuvo hebrajų kalbos, o lietuvių kalbos fakultatyvas atsirado tik 1879 metais. Klaipėdos gimnazijoje lietuvių kalbos buvo mokoma iki 1891 m., kol čia dirbo kalbininkas evangelikų kunigas Karolis Rudolfas Jakoby.²⁸ Jam išvykus dirbti į Tilžės gimnaziją pamainos neatsirado, ir lietuvių kalbos dėstymas šioje gimnazijoje buvo atnaujintas tik 1923 metais, kai Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos.

Klaipėdos gimnazijoje dirbo kvalifikuoti pedagogai. Tai pažymėta ir patikrinimo, vykusio visose Rytų Prūsijos gimnazijose 1896 – 1900 m., medžiagoje, kur nurodyta, kad iš septynių per tuos ketverius metus išleistų pedagoginių veikalų net dviejų autoriai dirbo Luisės gimnazijoje – direktorius dr. Küsselis, kuris išleido „Karalienės Luisės laiškus 1800“, ir dr. Zweckas, išleidęs leidinį „Lietuva“ („Litauen“). Be to, mokslineis pranešimus per tą laikotarpį parengė tik Olštyno, Karaliaučiuje Kneiphofa gimnazijos ir Frydricho kolegijos bei Klaipėdos Luisės gimnazijos mokytojai. Beje, pastarojoje buvo parengti net 6, o kitose – po 2 ar 3 pranešimus.²⁹ Tokie kvalifikaciniai pedagogų rodikliai nestebina, nes nuo Klaipėdos gimnazijos veiklos pradžios čia dirbti buvo skiriami

labai kvalifikuoti mokytojai. Gimnazijai pradėjus veikti, čia dirbo 4 vyresnieji mokytojai, tarp kurių nebuvo nė vieno, kilusio iš Klaipėdos ar Rytų Prūsijos. Vokiečių kalbą ir religiją dėstė Ernstas Heinrichas Storchas, kilęs iš Brandenburgo, studijavęs Breslau (Vroclavo) ir Berlyno universitetuose filologiją ir apgynęs daktaro disertaciją; Franzas Hermannas Genthe, kilęs iš Saksonijos, studijavęs Halėje filosofiją ir teologiją, Berlyno universitete apgynęs daktaro disertaciją; Hermannas Eduardas Graefas buvo iš Pomeranijos, studijavo filosofiją Berlyne, Halėje ir Greifswalde, kuriame ėjo docento pareigas, kol atvyko į Klaipėdą; Gustavas Heinrichas Beckeris, gimęs Liubeke, studijavęs filosofiją Bonos universitete, Berlyno universitete apgynęs daktaro disertaciją.³⁰ Taigi nuo pat pradžių Klaipėdos gimnazijoje buvo suburtas profesionalių pedagogų kolektyvas, uoliai vykdęs savo misiją – auklėti Prūsijos karalystės piliečius atsidavimo Dievui ir karaliui dvasia.

Dauguma gimnazijose dirbusių mokytojų turėjo mokslo laipsnius, o su mecenatų pagalba buvo sukauptos turtingos bibliotekos. Tai sudarė sąlygas užtikrinti kokybišką mokymo procesą. Absoliuti dauguma gimnazijos absolventų tęsė mokslą universitetuose. XIX a. antrojoje pusėje, vis liberalėjant Prūsijos visuomenei, gimnazijas pradėjo lankyti vis daugiau trečiojo luomo reprezentantų. Tai buvo itin ryšku Klaipėdoje. 1877–1878 m. m. Klaipėdos gimnazijoje abitūros egzaminus išlaikė dešimt moksleivių, gimusių gimnazijos įsteigimo metais, ir tai buvo 72–81 numeriai gimnazijos abitūros istorijoje. Šio dešimtuko socialinė kilmė, jų karjeros ketinimai ir etninė priklausomybė leidžia susidaryti gana apibendrintą vaizdą apie tai, koks visuomenės sluoksnis leido savo vaikus į Luisės gimnaziją. Iš 10 abiturientų 5 buvo iš Klaipėdos miesto, 3 iš Klaipėdos regiono, o 2 atvykę iš kitų Rytų Prūsijos vietovių. Socialinė jų padėtis atskleidžia Klaipėdos miesto-uosto specifiką, kur neatskiriama gyvenimo dalis buvo prekyba ir su tuo susijęs verslas. Taigi iš 10 abiturientų 4 buvo komersantų (*Kaufman*) sūnūs, 2 – teisininkų, 1 – mokytojo, 2 – valdininkų ir 1 – dvasininko sūnus. Akivaizdžiai vyravo pasiturintis vidurinis sluoksnis, ir čia galima išvelgti tam tikrą skirtumą, lyginant su Tilžės gimnazija, kur mokėsi mažiau komersantų, bet daugiau stambiųjų ūkininkų vaikų. Iš aptariamų laidos abiturientų absoliuti dauguma ketino studijuoti Karaliaučiaus universitete (4 – matematiką, 2 – teisę, 2 – filologiją, o 1 ketino įsidarbinti banke). Vertinant visus 81 baigusius gimnaziją iki 1878 m. profesinės orientacijos požiūriu, prioritetai pasiskirstė taip: absoliuti dauguma pasirinko teisės studijas – 31, mediciną – 18, filologiją – 11, matematiką ir gamtos mokslus – 6, kitas specialybes įgijo 15.³¹

Etniniu požiūriu statistikos nebuvo, bet buvo pažymima konfesija. Vis dėlto akivaizdu, kad dauguma Klaipėdos gimnaziją baigusiujų buvo vokiečiai, taip pat evangelikai, kiek mažiau buvo judėjų religijos atstovų. Pavyzdžiui, 1884–1885 m. m. laidoje iš 13 abiturientų 4 buvo judėjų religijos³². Tarp čia minėtų kelių laidų abiturientų nebuvo nė vienos lietuviškos pavardės, nors Provincijos mokyklų kolegijos pažymoje 1885 m. nurodyta, kad Klaipėdos gimnazijoje mokosi 7 lietuvių kilmės moksleiviai, tiesa, iš jų tik 2 gerai moka lietuvių kalbą, o Tilžės gimnazijoje tuomet mokėsi 6 lietuvių kilmės jaunuoliai, Insterburge – 3.³³

Tilžės ir Klaipėdos gimnazijų raidoje atsispindi esminės XIX a. Prūsijos švietimo politikos tendencijos: reformų įgyvendinimas XIX a. pradžioje ir restauracijos laikotarpiu (4 – 5 dešimtme.) primesta konservatyvi „valstybinės pedagogikos“ (*Staatspädagogik*) politika, itin akcentuojant „nacionalinio auklėjimo“ idėją, griežtinant drausmę, iškeliant švietimo „moksliškumą“. „Moksliškumo“ principas gimnazijų koncepcijoje buvo fokusuojamas į abitūros egzaminus, auklėtinių parengimą studijoms universitete bei valstybinei tarnybai, todėl aukšti reikalavimai, ypač mokėti senąsias kalbas, praktikoje būdavo dar labiau griežtinami. Šia prasme tiksliai pažymėjo Udo Arnold, kad Prūsijos gimnazijos ugdė ypatingą kastą, kurios kilmingumo dokumentas buvo abitūra, jos privilegija – studijos, o jos lenas – valstybinė tarnyba³⁴. Prūsijos gimnazijos, iš pradžių teikusios vilties, kad taps buržuazinės visuomenės ugdymo institucijomis, XIX a. pabaigoje šią pažangią tendenciją išaldė. Iš dalies tai leidžia suvokti, kodėl beveik neturime pagrindo kalbėti apie Mažosios Lietuvos elitą, tačiau vieno ryškiausių Mažosios Lietuvos inteligentijos atstovų – Vydūno – prisiminimų fragmentas vaizdžiai iliustruoja Rytų Prūsijos intelektualinės terpės reikšmę ir Mažajai

Lietuvai: „Man pasiekus septinto septynmečio pradžią, dažnai dar turėjau progos pasikalbėti ir su garsiais mokslininkais, kurie atkeliavę sakė kalbas Tilžėje. Po paskaitų būdavo vis tokie pasikalbėjimai. Dalyvaudavau juose labai gyvai ir patekau į artimesnį santykiavimą su profesoriais Martin Rade, Adolf Deismann, Heinrich Weissel, Rudolf Eucken ir dar kitais. Ir iš šito patyriau visokių skatinimų tolesniam svarstymui“³⁵.

Išnašos

- ¹ Gineitis L. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius, 1995, p. 115.
- ² Kavolis V. *Žmogus istorijoje*. Vilnius, 1994, p. 541.
- ³ Arnold U. Karaliaučiaus universitetas ir jo reikšmė Vidurio ir Rytų Europai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis, VIII*, 2001, p. 72.
- ⁴ Salmonowicz S. *Prusy. Dzieje panstwa i spoleczenstwa*. Warszawa, 1998, p. 294.
- ⁵ Salmonowicz S. *Prusy...*, p. 322.
- ⁶ Huber E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, Vol. 1*. Stuttgart, 1957, S. 284.
- ⁷ *Handbuch der Preussischen Geschichte. Bd II*. Hrsg. O. Büsch. S. 681.
- ⁸ *Handbuch über den Königlich Preussischen Hof und Staat für das Jahr 1832*. Berlin, 1832, S. 205.
- ⁹ *Statistinės žinios apie Rytų Prūsijos provincijos gimnazijas*. Valstybinis slapstasis Prūsijos kultūrinio paveldo archyvas (toliau – GStAPK). HA XX, Rep. 76 VI, Sekt. II z, Nr. 37, Bd 2, S. 1.
- ¹⁰ *Žinios apie Rytų Prūsijos provincijos gimnazijas laikotarpiu nuo 1896 m. Velykų iki 1900 m.* GStAPK, HA XX, Rep. 76 VI, Sekt. II z, Nr. 37, Bd I, O.p.
- ¹¹ *Program Königlichen Gymnasium Tilsit 1876*. Tilsit, 1876, S. 36.
- ¹² *Zur öffentlichen Prüfung*. Tilsit, 1852, S. 31–32.
- ¹³ *Zur öffentlichen Prüfung*. Tilsit, 1852, S. 30; *Königliche Gymnasium zu Tilsit. Bericht über Schuljahr 1899–1900*. Tilsit, 1900, S. 45.
- ¹⁴ *Program des Königlichen Gymnasiums zu Tilsit 1882*. Tilsit, 1882, S. 26.
- ¹⁵ *Zur öffentlichen Prüfung*. Tilsit, 1858, S. 29.
- ¹⁶ *Königliches Gymnasium zu Tilsit. Bericht über das Schuljahr 1899–1900 von Dr. K. Müller*. Tilsit, 1900, S. 40; *Zur öffentlichen Prüfung*. Tilsit, 1864, S. 35.
- ¹⁷ *Rytų Prūsijos provincijos mokyklų patarėjo Trosieno pranešimas Kulto reikalų ministrui Gossleriui*. GStAPK, HA XX Rep., Vc. Sekt. 5, Tit. XVII, Bd V, Nr. 1, S. 7.
- ¹⁸ *Vyriausiosios karališkosios Provincijos kasos raštas dėl lietuviškų stipendijų fondo lėšų*. GStAPK, HA XX, Rep. 76 Vc, Sekt. 5, Tit. XVII, Nr. 1, Bd IV, S. 119.
- ¹⁹ Ten pat, p. 183.
- ²⁰ Arnold U. *Zur Bildungs- und Schulgeschichte Preussens*. Lüneburg, 1988, S. 24–25.
- ²¹ 1561 m. Prūsijos kunigaikščio Albrechto Brandenburgiečio „Nuostatų apie šviesiausio kunigaikščio aliumnus“ fragmentas. *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis XIII–XVII a.* Vilnius, 1994, p. 193.
- ²² Bogdan D. Das Polnische und das Litauische Seminar an der Königsberger Universität vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. *Nordost- Archiv. Zeitschrift für Regionalsgeschichte, III, Heft 2*. Lüneburg, 1994, S. 395.
- ²³ *Rytų Prūsijos provincijos mokyklų patarėjo Trosieno pranešimas Kulto reikalų ministrui Gossleriui*. GStAPK. HA XX, Rep. Vc, Sekt. 5, Tit. XVII, Bd V, Nr. 1.
- ²⁴ 1906 m. kovo 14 d. raštas dėl lietuviškų stipendijų fondo. GStAPK, HA XX, *Ostpreussen-Lithauen II*, Rep. 76 Vc, Sekt. 5, Tit. XVII, Nr. 1, Bd V, S. 132.
- ²⁵ Zembrickis J. *Klaipėda XIX amžiuje*. Klaipėda, 2004, p. 82.
- ²⁶ Ten pat, p. 75.
- ²⁷ Ten pat, p. 82.
- ²⁸ Juška A. Luizos gimnazija Klaipėdoje. *Vakarų baltų istorija ir kultūra, t. II*. Klaipėda, 1995, p. 161.
- ²⁹ Rytų Prūsijos gimnazijų patikrinimo ataskaita 1896–1900. GStAPK. HA XX; *Ostpreussen-Litauen II*. Rep. 76 VI, Sekt. II z, Nr. 37, Bd 1, L. 1. 10.
- ³⁰ *I Jahresbericht Gymnasium zu Memel 1860/61*, S. 22.
- ³¹ *XVIII Jahresbericht Gymnasium zu Memel 1877/78*. Memel, 1878, S. 34.

³² *XXIV Jahresbericht Gymnasium zu Memel 1884/85*. Memel, 1885, S. 34.

³³ *1885 m. birželio 5 d. Provincijos mokyklų kolegijos pažyma Kulto ministrui Gossleriui*. GStAPK. HA XX; *Ostpreusse-Lithauen II*. Rep. Vc, Sekt. 5, Tit. XVII, Nr. 1, Bd IV, L. 320.

³⁴ Arnold U. *Zur Bildungs- und Schulgeschichte Preussens*. S. 27.

³⁵ Vydūnas. *Atsiminimai ir svarstymai tikybos atžvilgiu. Raštai, t. III*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 394.

Intellektuelle Umwelt in Ostpreussen des 19. Jahrhunderts

Nijolė Strakauskaitė

Zusammenfassung

Die Zeit des Presseverbots von 1864 bis 1904 war auch für Klein-Litauen sehr prägend, weil hier Bücher in litauischer Sprache gedruckt und illegal über die Grenze nach Litauen gebracht wurden. Bei der Hervorhebung sowohl des kulturellen als auch des politischen Zusammenhangs, der zweifelsohne wichtig ist, soll auch die Verbindung mit Ostpreußen festgestellt werden. Als wichtige Komponente des kulturellen und politischen Kontextes gilt das Bildungssystem in Preußen, das im 19. Jahrhundert dank der Verbreitung der allgemeinen Grundschulbildung und der preußischen Gymnasien einen Aufschwung erlebte.

Am Ende des 19. Jahrhunderts sind für Ostpreußen 11 Gymnasien mit 4008 Schülern nachweisbar. Im vorliegenden Beitrag werden die Tätigkeiten der Gymnasien in Tilsit und Memel sowie ihre Bedeutung für die multikulturelle Region Ostpreußens, deren eines Segment die Kultur der Klein-Litauer war, ausführlicher behandelt. Im 19. Jahrhundert wurde in beiden Gymnasien auch die litauische Sprache in oberen Klassen von der Oberprima bis zur Quarta unterrichtet. Im Tilsiter Gymnasium existierte eine alte Tradition, die Ausbildung der litauischstämmigen Jugendlichen aus einem speziellen Stipendienfonds des Staates zu finanzieren. Die ostpreußischen Gymnasien spielten eine wichtige Rolle bei der Entstehung der keineswegs zahlreichen Elite Klein-Litauens wie das übrigens auch der intellektuelle Nährboden Ostpreußens im Ganzen förderte.

Übersetzung ins Deutsche: Rasa Krupavičiūtė

Gauta 2004 10 18
Spausdinti rekomendavo: doc. dr. Ruth Leiserowitz,
dr. Silva Pocyte